

במעגלי יצירתה של רנה לי

מאת זבולון רביד

לשירה. היא כותבת גם פרוזה בעברית, ושורה ארוכה של סיפורים פרי עטה נתפרסמו בכתבי-עת שונים בישראל ובאמריקה. עדיין מחכים סיפורים אלה לכינוסם, כדי שאפשר יהיה לעמוד על הסגולות המיוחדות, שמציינות את כתיבתה בסיפורת העברית. כמו כן, היא פרסמה שני ספרים בתחום המחקר – ד"ר רנה לי (קופמן) שימשה פרופסור ללימודים עבריים באוניברסיטה העירונית של ניו-יורק. מחקרים אלה מוכיחים את כושרה ויכולתה בשדה זה, הדורש חריש עמוק, עיון מתמיד וניתוח מקיף. בשני ספריה היא מגוללת פרשיות

בגיל צעיר כרתה רנה לי ברית-אמונים עם בת-השיר ולא הניחה אותה עד היום. כשעדיין ישבה על ספסל הלימודים בגמנסיה "הרצליה" בעיר העברית הראשונה, תל-אביב, החלה רוח-השירה לפעמה, ולעתים קרובות גרמה לה להסיח את דעתה ממהלך הלימודים. שכן, טבע השיר לבוא לעולם בדרכו המיוחדת לו.

רנה לי היא יוצרת פורה, ומקיפה תחומים נוספים מחוץ

**רנה לי היא יוצרת
פורה יפה תחומים
נוספים מחוץ לשירה.
היא כותבת גם פרזזה
ופירסמה שורה ארוכה
של סיפורים הממתינים
לכינוסם מחדש**

מהשראתו, וקרבה את הרבים למעיני תורתו.

■ ■ ■

השירה תופסת את חלק הארי בשדה יצירתה הספרותית של רנה לי. היא החלה בקול שירה בצעירותה, כאמור, וממשיכה בכך עד היום. עד עתה הספיקה להוציא חמישה ספרי שירה: **בשדרה לילית** (1960), **ימים של בלי** (1965), **אל פרוורי השמש** (1971), **שנות צהריים** (1980) ו**הרחק מכף התקווה הטובה** (1995). כל הספרים ראו אור במדינת ישראל.

במסגרת זו של סקירתנו לא נוכל, כמובן, לעמוד על כל ספר בנפרד, גם אם אפילו נפשנו חושקת בזה, אבל על הספר האחרון שבהם, והוא "הרחק מכף התקווה הטובה" נעמוד קצת יותר בהרחבה, בגלל המבנה והאופי של ספר זה.

הספר "הרחק מכף התקווה הטובה" מתחיל בפתיחה, שלא כרגיל בספרי שירה, אבל שיר-פתיחה זה קונה את עולמו בפני עצמו. שמו "להפוך עולמות", ואמנם מתגלית מייד תמונה רחבת-ידיים, הקובעת את היחסים בין האם ובתה, היא המשוררת, מחברת הספר. שם זה "להפוך עולמות" – רב-משמעות הוא. הוא רומז על תקוות האם ביחס לבתה, שנולדה לגדולות, ועתידה היא להפוך עולמות ממש, ללא מרכאות. אבל, כנראה, שאפילו אחרי שנים העולם כמנהגו נוהג: נשאר הוא עומד על תלו וכנו ללא שינויים וזעזועים. אבל הפתיחה מגלה יותר מזה. עדיין לתוך הספר פנימה לא נכנסנו, וכל סודותיו, רחשיו ולחשיו – אינם ידועים ונהירים לנו. בינתיים ישגם לבת להגיד לאם בשיר פתיחתה אי-אלו דברים – ואולי הם מכוונים לא רק לאמה, כי אם לכל האמהות בעולם. דבריה קצרים וענייניים, כדרך הפיוט, מלים מועטות, שמשמעותן רבת-משקל. אני לא הצלחתי להפוך עולמות – אומרת הבת – "למרות הצפיות שתליתי בעצמי או שתלה בי מי, כגון אמי. / קל חֲיִיָה התהלכה בנושאת איזו הבִּטְחָה גדולה, / אֶשֶׁר מְשׁוּם שְׁלֵא תִקְרָא לְגִבָּה, / הִטִּילָה אוֹתָהּ עַל גִּבְּתָהּ".

בדברים אלה מתגלה פרט שאין לערער עליו, כלומר, שיש משאות ומשאות-נפש, שאחד מן ההורים או שניהם יחד חתרו אליהם ולא עלה בידם להגשימם, והם מטילים אותם על גב

מיצירות שני סופרים עברים, שתפסו ותופסים את קיר המזבח בספרות העברית, ולפי כל הסימנים ההתעניינות בהם הולכת ונמשכת, היינו: **שמואל יוסף עגנון וחיים הזז**.

הספר הראשון נושא את השם 'מסע אל רגע החסד' (יצא לאור בשנת תשל"ח-1978) והוא מורכב משני חלקים, שמוקדשים לשני הסופרים הנ"ל, כל אחד חלק בפני עצמו, וחוטים רבים שזורים ביניהם. ספרה השני מוכתר בשם 'עגנון והצמחונות' (תשנ"ד-1993). כידוע היה עגנון צמחוני, והרבה ממבקרו ומפרשיו שרויים בחילוקי דעות בהארת פרשיות מסויימות, שנחשבות לסתומות או מורכבות בכתביו – וההיאבקות להסבר כוונותיו של היוצר ערה היום, כפי שהיתה בחייו. על "שדה קרב" זה הרבה חוקרים ומפרשים הוגיעו את מוחותיהם ושברו את קולמוסיהם, אבל את הצפון בכתביו לא גילו. הקושי מתבטא בזה, שעגנון עצמו לא אישר ולא פסל את "החידה" או "החידות" הנמצאות למכביר בכתביו – והפתרונות ירדו יחד עמו אלי קבר. הוא תמיד האזין לשאלה בסבלנות וברצינות, אבל תמיד התחמק מלהשיב תשובה עליה. וכך נהג כלפי ידידיו ואפילו חוקריו, שהקדישו את חייהם לכתביו. פיו היה סגור והניחושים הלכו ונערמו, והתעלומה נשארה.

בסיפרה "עגנון והצמחונות" חקרה ודרשה רנה לי נושא זה היטב, והגיעה בו לבקיאיות ולהשגים. עלינו לדעת כי בעיית הצמחונות תופסת מקום חשוב ביהדות, אף כי הממסד היהודי רואה בעין טובה את אכילת הבשר. סברה היא שבמקורה היתה היהדות טבועה בחותם הצמחונות, שכן לא הותרה לו לאדם הראשון אכילת הבשר, והיתר זה ניתן בתקופת שפל מוסרי, כשהוא מלווה באיסורים רבים. ברוח זו נצטווה היהודי להקפיד על המותר והאסור, על הכשר והטמא, ולהתייחס ברחמים אל בעלי החיים השונים.

ולבסוף, עגנון היה יהודי דתי וצמחוני. גברה עליו גם השפעתו של בעל סמכות רבנית גדולה, הרב הראשי לארץ ישראל, ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, שדגל בצמחונות, ואף ראה את החזון המשיחי כעומד בסימן הצמחונות. מן המפורסמות הוא, שעגנון היה ממקורביו ומעריציו. ינוח המנוח עגנון בשלום על משכבו, כי קמה לו פרשנית מובהקת, שחדרה לרוחו, והושרתה

ילדיהם. יחד עם זאת, אהבת הבת לאמה כאש בוערת האצורה בקרבה. והשיר ממשיך: "יומם וְלַיְלָה, בְּחִזְרֵי עַל פְּתַח־חַלּוּמוֹת, / אֲנִי הוֹגָה בְּהַבְּאִמִּי: / בְּמָה שֶׁעָלְתָה לָּהּ בְּמָה שֶׁיָּרְדוּ לָהּ. / — — — לְמָרוֹת כָּל הַצִּפּוּיֹת שֶׁתִּלְתָּה בְּעֵצְמָה. / או שֶׁתִּלְתָּ בָּהּ, מִי כְּגוֹן אִמָּה." כלומר, הבת מוצאת מעין צידוק לאימה ולמה שאימה ציפתה ממנה, כי אף לאימה שלה היו ציפיות מעין אלו מבתה, היא אס-המשוררת. כך הוא דרך החיים מדורי דורות, ואין לשנות; ההורים נוהגים לצפות לגדולות מילדיהם, ואשרי ההורים ואשרי הילדים שרקמת אהבה מקשרת ביניהם.

ושבו עדים אנו למעין "מהפך" נוסף בסיומו הנאה של השיר: "ואני הוגה אף בזאת: איך שרק במלאת ימיה (של האם) עלי אדמות — בהמירה את הזה בבא (כלומר, את העולם הזה בעולם הבא) — הצליחה סוף סוף להפוך עולמות".

אחרי הפתיחה, שוקקת הנפש לפתוח את שער הספר ולהציץ מה מן המופלא יש בתוכו? ואמנם שלל רב מצאתי בו, שלא תיארתי מראש. כל המשפחה של המשוררת עוברת לעיני הקורא, האם והאב והבת עצמה, שהיא בת יחידה, שנתנתקה מהוריה ומהארץ שבה נולדה, ובנתה ביתה יחד עם בעלה, אבשלום, שאף הוא יליד הארץ והוכשר בה כמהנדס, ועם שני בניהם, הרחק המהמדינה היהודית — על אדמת אמריקה. נראה שבמרומז נמצא כאן את המפתח לשם המעורפל של הספר: "הרחק מכף התקווה הטובה", העלול להטעות.

נעבור אל הפרק הראשון שבספר, הנושא את השם "עיר זאת". לפי תוכנו המדובר הוא בעיר ניו-יורק, העיר ההומיה וההתוססת, שהטוב והרע משמשים בה בערבוביה, היום והלילה שלובי-זרוע הם, ואין טעם השינה ערב לחיכם, בבחינת "אני ישנה ולבי ער", כפי שקובעת המשוררת, בעקבות הכלה המצפה לדודה (שה"ש, ד, ב), זהו פרק נהדר השובה את הנפש, שקשה הפרידה ממנו. יפי הלשון והרמיזות לפסוקי התנ"ך ומקורות אחרים, שנשתגרו בפי עמנו והזינו את רוחו במשך כל הדורות בגולה הארוכה, ומאז התחיה של עמנו ולשונו בארצו, שלא ידענו כמוה מאז החורבן — נשתלבו בספר זה, פה ושם, כאילו לזמננו נאמרו. הם מחיים ומרעננים את התוכן. אנו נפגשים ב"ידידים" ותיקים, מילים שנעתקו ממקומן ונשתלו במקום חדש, אבל קולן לא נפגם וחינן לא פג. הנה מוצאים אנו בשורה אחת "תיבש ימיני" ובשורה השניה, הבאה אחריה, "לא תדבק" ומייד אנו חשים כי מלים אלו רומזות על מקור לגמרי לא זר לנו, כי טבוע הוא בנפשנו.

המשוררת מדברת על "ספר-חיי" (וזהו גם שם השיר). "ספר חיי הולך ונכתב — / לא אדע כמה ימים בו עוד או/ כמה נחשבים אותם ימים ימים / גם תיבש ימיני ואת אל אות/ לא תדבק, או/ אם יזכה ספרי גרמיה-השם/ סופסוף מקום לו למצא/ על תקונו לבוא".

המקור הלשוני הוא בתהלים, פרק קלו, ד"ו. "איך נשיר את שירי' על אדמת נגר. אם אשקחך ירושלים תשכח ימיני. תדבק לשוני לחכי אם לא אגזרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שקמתי".

במקום המלה "תיבש" (ימיני) מציין המקור "תשכח" ימיני. מספר האותיות בשתי המלים הן ארבע. גם הצלצול הפוניטי דומה: תיבש — תשכח. המילה "תדבק" רומזת לאותו מקור: "תדבק לשוני לחכי". ברור ששני העניינים שונים לגמרי בתוכם, אך רקע הגלות וזיכרון המולדת מתפקד בשניהם. המשוררת

הצליחה לבחור את המילים, שמשרתות את מטרתה, אם ספרה יזכה לראות אור ויבוא על "תיקונו". המילה "תיקון" מסורבלת בפרושים רבים. בלשון העברית מרובים הביטויים כגון "תיקון-חצות", "תיקון ליל שבועות", "תיקון נשמה", "תיקון סופרים", ובייחוד "תיקון העולם" (גיטין ד, ב).

הבית האחרון מדגיש פרט חשוב נוסף. את ספרה כותבת המשוררת "מימין לשמאל ומשמאל לימין", כלומר היא כותבת אותו בלשון העברית, ויש שמתעוררים ספקות בלבה, מדוע לא להפוך את הקערה על פיה. אולי לנסות ולכתוב אותו בלשון המדינה. אבל חשש גובר בלבה, שהספקות עשויים להחליש את כוח רצונה ולגזול את שלוות-נפשה מיצירה בכלל, והיא יראה פן כל מאמציה הרוחניים העצומים, שהרגיעו את רוחה בסביבה לא אהודה, וכל אלה העתידים לבוא בעקבותיהם — ומי יודע אם תהליך זה לא התחיל כבר — עשויים להימחות במחי יד, ובלשונה הקולעת של המשוררת: אָךְ פְּעָמִים יִבְנֵי פֶחַד/ שְׁבָלֵי-דָעַת, אֲטִי-אֵט, / הוּא מוֹחֵק עֲצָמוּ מִצֵּד אֶל צֵד/ וּמְשַׁנֵּי הַקְּצוּוֹת גַּם יַחַד".

חשים אנו ברחשי המשוררת. הקשיים הולכים ונערכים ופותר אין להם: עוד מעט והדיו תיבש בקסת, והדבק יכלה מן השוק, והדפים יתפורו לכל רוח — והקץ הנה הנה הולך ובא. אבל תופעה זו אינה אופיינית רק לחיי היהודים באמריקה, אופיינית היא לחיי היהודים בכל הגלויות. גדול משוררי ההשכלה ברוסיה, יהודה ליב גורדון (יל"ג 1830-1892) כבר נשא נהי ובכי על גורלו כמשורר עברי עוד לפני הפוגרומים ברוסיה. בשנת 1871 פרסם בכתב-העת העברי של הימים ההם ("השחר", שנה שנייה, תרלי"א) את שירו המפורסם "למי אני עמל", שבו הוא יצא נגד הוריו (והכוונה נגד כל ההורים בכלל) ונגד המשכילים ונגד בני הדור הצעיר ("יהולכים עד מקום — משם לא ישובו") ורק נשי-ישראל, אלה אחיותיו בנות ציון הנותנות את לבן לשיחת בת-שירו — טוען המשורר — אֵלָה "יָבִי לֹא תִבְזוּ, תֵּאֱמְרוּ לִי: אֲחִינוּ". והוא מסיים את שירו בתודה וכאב: "הוי, מי יחוש עתידות, מי זה יודיעני/ אם לא האחרון במשוררי ציון הנני, / אם לא גם אתם הקוראים האחרונים".

מה שכן כואב הלב, כי מאז יליג עברנו כברת דרך — וקרוב המועד לחג הגדול ביותר בתולדות ישראל, זהו חג היובל של הקמת מדינת ישראל, שכמותו לא ידענו במשך אלפיים שנות גלותנו — ועדיין היישוב היהודי הגדול ביותר בעולם בוחל ומזלזל ופונה עורף לצינור הדם העיקרי, הלשון העברית, שבה כרוכים עברנו ועתידנו גם יחד. עלינו לזכור היטב, כי מעולם לא דמו חיי היהודים ברוסיה לחיי היהודים באמריקה — ואל יקוים גם בנו, כי אנו "הקוראים האחרונים".

היה בדעתנו עוד לטייל בין דפיו של ספר זה, האוצרים מסכתות חיים, שהמשוררת הצליחה להפיח בהן רוח-חיים משלה. אלה שירים, שאין הקורא יכול לרוץ ולפסוח ולדלג מעמוד לעמוד ואפילו משורה לשורה. כל מלה מדברת מתוכו — ולכל מלה נשמה משלה, וכולן יחד מהוות סימפונייה של זמר ושיר, ברנן מרננים. אפילו לא הגעתי לידי הבירור של שם הספר, כי חששתי שהרחבת הדברים תנעל בפני את השער. אני גם מקווה, שבהזדמנות אחרת אוציא לפועל את מחשבתי להשוות את שירת רנה לי לשירי אחדים מהמשוררים העברים, שקדמו לה בהרבה שנים באמריקה.